

Висновок. Таким чином, відносини, які виникають при наданні адміністративних послуг органами державної влади, мають змішану, комплексну правову природу, тобто сполучають у собі ознаки публічного та приватного. Публічно-правовий аспект правової природи відносин проявляється в тому, що надання адміністративних послуг здійснюється суб'єктами публічного права (в нашому випадку – органами місцевого самоврядування) на виконання своєї компетенції. Результатом надання таких послуг є видання адміністративних актів індивідуального характеру. Приватно-правовий аспект правової природи даних відносин при наданні адміністративних послуг полягає в тому, що виникнення їх залежить від ініціативи особи, що звертається за наданням послуг, і спрямоване на задоволення приватного інтересу. Але комплексна природа таких відносин не викликає необхідність відмови від адміністративно-правового регулювання, оскільки державний вплив на формування порядку надання адміністративних послуг є важливим показником забезпечення та захисту державою прав, свобод та інтересів людини та громадянина.

Представлені висновки не є остаточними, оскільки проблема адміністративних послуг та інших питань пов'язаних із ними не вичерпується даною статтею і вимагає проведення подальшого дослідження.

Література:

1. *Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Факт, 2003.*
2. *Административное право России. Общая часть [Текст] : учебник для высших учебных заведений / под ред. П.И.Кононова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Киров : Дом печати – ВЯТКА, 2006.*
3. *Агапон, А.Б. Административное право [Текст] : учебник / А.Б. Агапон. – М. : Дашков и К°, 2004.*
4. *Бахрах Д.Н. Административное право России : учебник для вузов. – М. : НОРМА, 2001.*
5. *Авер'янов, В.Б. Предмет адміністративного права: нова доктринальна оцінка [Текст] / В.Б. Авер'янов // Право України. – 2004. – № 10. – С. 25-30.*
6. *Адміністративне право України [Текст] : [підручник] / Ю.П. Битяк, В.М. Паращук, О.В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю.П. Битяка. – К. : Юрінком Інтер, 2006.*
7. *Докучаева И.М. Понятие «публичные услуги» и некоторые проблемы их правового регулирования / И.М. Докучаева // Публичные услуги: правовое регулирование (российский и зарубежный опыт) : сборник / под. общ. ред. Е.В. Гриценко, А.Н. Шевелевой. // – М. : Волтерс Клувер, 2007. – С.101-103.*
8. *Кистьяковский Б. А. Философия и социология права [Текст] / Б.А. Кистьяковский. Сост., прим., указ. В.В. Сапова. – СПб. : РХГИ, 1999.*

УДК 332.133.6:338.45

А.В. Колодійчук

аспірант,

Інститут регіональних досліджень НАН України

КЛАСТЕРНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Розкрито сутність кластерного підходу та його ролі у забезпеченні інноваційного розвитку промислового комплексу. Запропоновано та обґрунтовано доцільні щодо формування інноваційного кластеру організаційні принципи.

Ключові слова: промисловий комплекс, кластерний підхід, управління інноваціями, інноваційний кластер, трансфер технологій, інноваційний розвиток

Раскрыта сущность кластерного подхода и его роль в обеспечении инновационного развития промышленного комплекса. Предложены и обоснованы целесообразные относительно формированию инновационного кластера принципы.

Ключевые слова: промышленный комплекс, кластерный подход, управление инновациями, инновационный кластер, трансфер технологий, инновационное развитие

The essence of the cluster approach and its role in the development of innovative industrial complex are revealed. Suitable for the formation of a cluster innovative principles are proposed and proved.

Keywords: industrial complex, cluster approach, innovation management, innovation cluster, technology transfer, innovative development

Постановка проблеми. Створення нової інноваційної економіки, що сприятиме формуванню дієвих конкурентних переваг та забезпеченню високого рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарювання,

потребує адекватного розвитку науково-теоретичного забезпечення обґрунтування та реалізації інноваційного шляху українських реформ.

Сформована з цією метою національна інноваційна система покликана стимулювати зростання конкурентоспроможності продукції українських підприємств та слугувати каталізатором інноваційної активності в сфері наукомісткого підприємництва. При цьому головне завдання полягає у визначенні сукупності учасників, які забезпечують інноваційний розвиток, тобто “сукупності державного і приватного секторів, що самостійно забезпечують розвиток і просування нових технологій у межах держави” [1], виборі способів і методів їх найбільш ефективного поєднання. Історично перевіреним і визнаним структурним методом поєднання є методологія кластерного аналізу, яка центральну увагу приділяє комплексу взаємозв'язків між учасниками процесу створення доданої вартості і учасниками інноваційної діяльності. Кластерний аналіз дозволяє по-новому розглянути й оцінити роль органів регіональної влади, вузів, академічних і галузевих НДІ, підприємців при формуванні єдиної регіональної інноваційної системи. Крім того, кластерний аналіз може стати основою для конструктивного діалогу між підприємцями та владою з метою виявлення загальних проблем, інвестиційних можливостей, коригування промислової і формування інноваційної політики регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких висвітлено дану проблему і на які спирається автор, вказує на те, що, крім загальної означеної проблеми, виникають й інші за вивчення та впровадження кластерної моделі інноваційного розвитку господарюючих суб'єктів. Запропоновані вперше М.Портером як механізм підвищення конкурентоспроможності окремих фірм і галузей [2], вони дістали розвитку у кластерній теорії шведських теоретиків як “блоки розвитку” [3]. Сучасні теорії розвитку конкурентоспроможності на основі кластерів розроблені В.Фельдманом [4]. Важливий вклад в теорію формування кластерної моделі внесли українські вчені С.Соколенко [5] та М.Войнарченко [6].

Яскравим прикладом використання кластерного підходу можуть бути транснаціональні корпорації, що поєднують у своїй структурі весь технологічний ланцюжок від науково-технічних розробок до виробництва і реалізації готової продукції на їх основі. Світовий досвід використання цього способу інноваційного розвитку показує, що він також може бути використаний у нас.

Проте, незважаючи на всі перераховані вище аргументи використання кластерного підходу в організації, управління інноваціями у вітчизняній економіці є недостатнім.

Детальніше ознайомлення з проблематикою зазначеного напрямку дозволяє сформувати наступну постановку проблеми: дослідження об'єктивних тенденцій формування кластерів шляхом економічного аналізу і на цій основі – створення організаційних структур, що дозволяють ефективно і в стислі терміни налагодити механізм функціонування кластерів.

Мета статті – з'ясувати основні теоретичні положення впровадження кластерного підходу в забезпеченні інноваційного розвитку промислового комплексу.

Управління інноваціями ми розглядаємо як процес взаємодії і зворотних зв'язків між усім комплексом економічних, соціальних, політичних, організаційних та інших факторів, що визначають створення інновацій. І незалежно від сценарію, за яким формується ця система, розуміння процесів, що відбуваються всередині цієї системи, дає можливість виявити ті сфери, стимулювання та розвиток яких найбільш дієво сприятиме конкурентоспроможності продукції системи.

До головних складових управління інноваціями відносимо:

- впровадження механізму стимулювання урядом, спрямованого на підвищення інноваційної активності підприємств і організацій на основі реструктуризації системи пріоритетів науково-технологічного розвитку та розробки інноваційно орієнтованих програм;
- впровадження інституційних механізмів відбору проектів, комплексної оцінки їх ефективності та організація їх прямого фінансування через систему конкурсних програм як найбільш результативного методу державної підтримки інноваційного підприємництва (основними об'єктами підтримки повинні стати проекти, які мають стратегічно важливе значення для економіки країни; дозволяють реалізувати наявний науково-технічний потенціал; сприяють створенню високооплачуваних робочих місць);
- забезпечення нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності, в т.ч. розробка комплексної системи правової охорони та реалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- забезпечення інформаційної підтримки діяльності всіх учасників інноваційної системи за допомогою організації часткового або повного фінансування заходів за поданням перспективних розробок на виставках і ярмарках нових технологій;
- створення гнучкої та різноманітної системи підготовки кадрів для високотехнологічної сфери, включаючи вищу і післядипломну освіту, короткочасні курси і семінари для підвищення кваліфікації уже діючих менеджерів, створення системи консультативних послуг для інноваційно активних підприємств;
- вбудовування підтримки інноваційного підприємництва в загальнонаціональну і міжнародну інноваційні системи;

- впровадження системи “паблік рилейшнз” по створенню історії економічного успіху інноваційних менеджерів, а також формуванню сприятливої громадської думки щодо інноваційної діяльності [7].

Ефективна реалізація окреслених механізмів вимагає використання такого наукового підходу, який дозволить би швидко і точно серед безлічі господарських суб'єктів знаходити ті, які потенційно або реально володіють можливостями і взаємними потребами у взаємодії для розробки та реалізації інноваційних проєктів. Сукупність таких суб'єктів може стати інноваційною системою промислового комплексу – кластером.

Кластерна форма організації управління інноваціями призводить до створення особливої форми інновації – “сукупного інноваційного продукту”, як результату діяльності декількох фірм або дослідницьких інститутів, що дозволяє прискорити їх поширення мережею взаємозв'язків у загальному економічному просторі. Крім того, різноманітність різних джерел технологічних знань і зв'язків полегшує комбінацію чинників досягнення конкурентних переваг і стає передумовою будь-якої інновації. Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує не спонтанну концентрацію різноманітних технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій у конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера.

Інноваційний кластер являє собою об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, органів державного управління, громадських організацій тощо), яке дозволяє використовувати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньо фірмової ієрархії та ринкового механізму, що дає можливість більш швидко і ефективно розподіляти нові знання, наукові відкриття та винаходи [8].

Виникнення і розподіл кластерів та інноваційної активності є об'єктивними процесами. Тенденції до утворення кластерів найчастіше мають спільну наукову або виробничу базу, більш того, успішний розвиток кластера може бути гарантований лише за умови, що наукова база дозволяє побудувати кластер не за спеціалізованим, а за диференційованим типом.

Виробнича структура кластера завжди більш вигідна, ніж галузева, оскільки тут внутрішньофірмові зв'язки є більш тісними. Кластер породжує ефект масштабу виробництва, основою якого є наявність в особі однієї з фірм ядра інноваційного кластеру для виробництва певного виду продукції або послуги. Також використання кластерного підходу в організації діяльності промислового комплексу дозволяє серйозно оптимізувати процес планування на основі нових інформаційних технологій.

Перевагою кластера також є ефект охоплення, що виникає при існуванні фактора виробництва, який може бути використаний одночасно для виробництва декількох видів продукції. Цей фактор характеризується багатофункціональною природою. Під час угруповання фірм в кластери ефект охоплення значно посилюється, тому що виникає можливість використовувати багатофункціональний фактор на різних підприємствах при мінімізації трансакційних витрат, пов'язаних з його передачею.

Кластерна виробнича структура синтезує ефект синергії, що виникає на основі загальної стандартизації продукції. Таким чином, всі учасники кластеру отримують додаткові конкурентні переваги під впливом сукупного впливу ефектів масштабу, охоплення та синергії. Механізм їх впливу є наступним: неприбуткові підприємства кластера можуть подолати нижню межу рентабельності за допомогою спеціалізації, що забезпечує підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції.

Структура кластера сприяє зниженню сукупних витрат на дослідження, розробку та впровадження нововведень за рахунок підвищення ефекту виробничої структури, що виражається у відпрацьованих механізмах управління реалізацією етапів життєвого циклу інновацій, що дозволяє учасникам кластера стабільно здійснювати інноваційну діяльність протягом тривалого часу [9].

Таким чином, для того, щоб сформувати конкурентну перевагу, завданням активної інноваційної політики на рівні промислових комплексів є сприяння формуванню та забезпечення функціонування організаційних форм, які забезпечують кластерний підхід по невеликому колу проривних технологій, що визначаються на основі інноваційної стратегії.

Реалізації кластерного підходу сприятиме вирішення таких завдань:

- обґрунтування формування кластерів на рівні регіонів шляхом визначення галузей спеціалізації регіонів і на цій основі промислових кластерів з метою виявлення умов для формування науково-технічних кластерів, в тому числі виділення кластерів у регіоні на основі національних статистичних даних;
- дослідження галузей спеціалізації регіону (регіонів) та взаємодії вищих навчальних закладів і промисловості на предмет виявлення передумов для формування кластерних консорціумів.

Необхідно враховувати відносини власності і системи управління. Більшість вищих навчальних закладів знаходяться в 100%-й державній власності, отже, підпорядковуються Міністерству освіти, науки, молоді і спорту. Натомість, більшість підприємств і наукових організацій є приватизованими. Тому принципи управління технологічним трансфером в частині системи Міністерства освіти, науки, молоді і спорту повинні бути іншими, ніж в інших суб'єктах технологічного кластера. Цю обставину потрібно перетворити на перевагу в рамках запропонованої схеми консорціуму для регулювання виробництва нового знання за межами комерційної інноваційної діяльності.

Також необхідно враховувати, що близькість університетів як джерела поповнення кадрового потенціалу діє як фактор формування кластерів тільки в тому випадку, якщо університети сприяють у працевлаштуванні, підтримують подальші контакти з випускниками і беруть участь в госпдоговірних науково-дослідних проектах [10].

Усе наведене однозначно вказує на кластер як організаційну форму реалізації трансферу технологій в рамках промислового комплексу. Загалом, кластер є єдиною можливою формою партнерства при виділенні промислових груп і галузей.

Контекст визначення кластера, як організаційної форми промислового комплексу, підкреслює головний принцип такого об'єднання – кластер несе солідарну відповідальність перед своїми замовниками. Саме ця принципова відмінність дозволяє визначати дану організаційну форму як найбільш перспективну з огляду ефективного трансферу технологій, оскільки не тільки виробник кінцевої продукції (у якій втілені розробки НДДКР) відповідає перед “покупцем” в економічній формі, але й усі інституційні бізнес-одиниці кластера (залучені в інноваційний цикл), включаючи розробника технології або нововведення – науковий підрозділ або підприємство.

Метою формування кластера є оформлення організаційних і комерційних відносин між учасниками, що забезпечує їх спільну зацікавленість у втіленні результатів НДДКР в кінцевій продукції та продажу її.

Побудова організаційних відносин в рамках кластера має вирішувати питання ефективного трансферу технологій (рис. 1). Комерційна успішність члена кластера повинна бути співвіднесена з кінцевим результатом – продажами інноваційного продукту, в рамках якого втілені результати НДДКР.

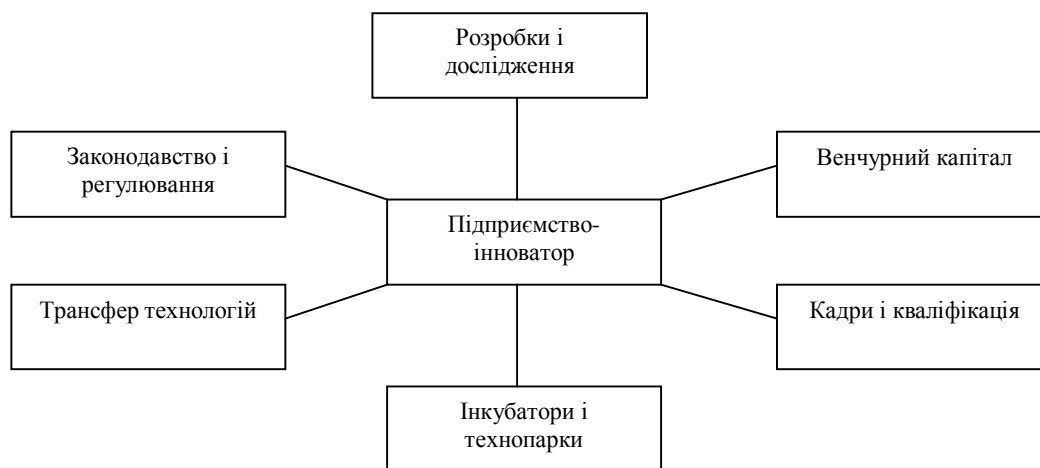

Рис. 1. Класична інтерпретація кластера за Oliver A. і Ebers M. [11]

Критерій формування доданої вартості є основою логіки об'єднання в кластер. Прибуток, отриманий на підставі доданої вартості, є предметом (цільовою функцією) учасників об'єднання в промисловий кластер. Вона розподіляється між учасниками пропорційно до їх внеску в організацію кластера як концесіонерів (акціонерів, при юридичному оформленні проекту).

Зазначимо, що формальне методичне виділення позиції «додана вартість» продукту (в якому втілена наукова розробка при трансфері технологій) є основою економічного розуміння кластера і логіки трансферу технологій, зокрема. Причому, останній уже не виділяється як організаційна проблема, а розглядається як елемент системи організаційних, технологічних та економічних відносин в рамках інноваційного процесу, утвореного в межах промислового кластера.

Зауважимо, що до формування моделі промислових кластерів в інших моделях трансферу технологій наукові інституційні одиниці отримували тільки фіксовану фінансову величину за продані розробки. Навіть у випадку патентування фірми, що здійснюють трансфер технологій, воліли в 90% випадків “викупувати патент, а не платити дивіденди автору” [12]. Дана ситуація аж ніяк не сприяла [13] “рециркуляції трансферу”, оскільки “наука не мотивована щодо трансферу, цікавлячись тільки чистою розробкою і продажем її результатів”. У даній ситуації, коли науково-технічна інституційна одиниця несе на собі ризики і премію за ці результати в рамках кластера, тобто отримує кошти виключно за втілення своїх розробок в конкурентоспроможність кінцевої продукції (втім, як і всі бізнес-одиниці кластера), рівень мотивації щодо трансферу стає очевидним. Кластер на базі промислового комплексу вперше реально дозволяє науковій одиниці отримувати прибуток від продажу продукції, в яку вона (розробка) втілена.

Організаційні відносини всередині кластера повинні бути збудовані на базі комерційної успішності трансферу технологій в кінцеву продукцію.

Традиційно всі етапи інноваційного циклу розглядаються як функції кластера і закріплюються за визначеною інституціональною одиницею. Функціональний розподіл інституційних одиниць представлено в таблиці 1.

**Функції щодо інноваційного циклу
по інституційним одиницям промислового комплексу, об'єднаного в кластер**

Стадія	Функція в рамках промислового кластера	Віднесення на інституційну одиницю промислового кластера
Маркетингові дослідження ринку	Маркетингова	Маркетинговий агент
Фінансування	Фінансово-інвестиційна	Фінансова група
Генерація ідей і їх фільтрація	Наукова	Науково-технічна одиниця
Технічна і економічна експертиза проєктів	Наукова	Науково-технічна одиниця
НДР	Наукова	Науково-технічна одиниця
ДКР	Наукова	Науково-технічна одиниця
Пробний маркетинг	Маркетингова	Маркетинговий агент
Підготовка виробництва на заводі-виробнику	Виробнича (технологічна)	Виробничий комплекс
Власне виробництво і збут	Виробнича (технологічна)	Виробничий комплекс
Збут	Маркетингова	Маркетинговий агент
Експлуатація	Сервісна	Сервісний комплекс
Утилізація	Сервісна	Сервісний комплекс

За даними [14].

Таким чином, формалізовані і представлені методичні принципи формування кластера на базі промислового комплексу детермінують основні позиції в описі організаційної структури кластера та економічної моделі, яка реалізується в рамках об'єднання.

Формалізація організаційних принципів формування кластера побудована на детермінуванні структури бізнес-одиниць та їх функціональних взаємовідносин, що дозволяє розглянути логіку алгоритмічної послідовної взаємозв'язку таких у процесі трансферу технологій.

Отже, первинна формалізація організаційних принципів формування кластера передбачає детермінацію інституційних одиниць в рамках їх функцій і завдань.

Таким чином, алгоритм формування кластера на базі промислового комплексу може бути представлено наступною композицією етапів:

1. Формалізація об'єкта трансферу (розробка НДДКР в сфері зміни продуктових чи технологічних систем, втілених в кінцевому комерційному продукті покращеної якості та конкурентоспроможності). Етап реалізується науково-технічною інституційною одиницею кластера.

2. Оцінка доданої вартості продукту при впровадженні технології (премія кластера за підприємницьку діяльність), за прогнозом можливого збільшення ціни на кінцевий продукт за рахунок зростання якості і конкурентоспроможності. Проводиться маркетинговим агентом.

3. SWOT-аналіз (сильних і слабких сторін бізнесу, ризиків і можливостей, утворених при трансфері технології в кінцеву продукцію та пропозиції останньої на ринку). Проводиться маркетинговим агентом.

Першочергово проводиться ранжування можливостей (оцінка потенціалів), якими володіють підприємства для інноваційної діяльності, визначається наявність можливості впровадження нововведення в процес виробництва кінцевої продукції. Результати такої комплексної оцінки дозволяють відповісти на питання про ресурсну базу потенційного кластеру.

На наступному етапі здійснюється ранжування факторів (оцінка зовнішнього середовища), які впливають на інноваційну діяльність підприємств. Маркетинговий агент виконує стандартну регламентовану процедуру оцінки внутрішніх і зовнішніх, ринкових, державних і соціальних факторів оточення потенційного бізнесу, що перешкоджають або сприяють трансферу технологій в розвиток конкурентоспроможності кінцевого продукту.

4. Прораховується економічна модель потенційного кластеру, побудованого на базі промислового комплексу. Розрахунок заснований на попередньо зробленій оцінці доданої вартості і потенційної зміни ціни в рамках моделі ціна – якість. Виконується маркетинговим агентом за розробленими методичними вказівками.

6. Формується організаційна модель кластера. Проводиться узгодження щодо потенційних учасників кластера з числа потенційних бізнес-одиниць промислового комплексу; визначаються їх роль і функції згідно з потребами спроектованого організаційного реєстру; укладається багатосторонній контракт щодо спільної комерційної діяльності за фактичним результатом підприємницької діяльності – “доданою вартістю” в результаті підвищення конкурентоспроможності кінцевої продукції. Визначаються частки (акціонерний внесок) за окремими учасниками кластера.

Укладений багатосторонній контракт вступає в силу, даючи старт трансферу технологій, початку інноваційного циклу [15].

Окреслена вище формалізована алгоритмічна послідовність діяльності при формуванні кластера на базі промислового комплексу дозволяє судити про завершеність формування методичних вказівок з побудови цільової організаційної структури.

Висновки. Як показує світова практика функціонування найбільш успішних економічних систем, високу конкурентоспроможність і стабільне економічне зростання, насамперед, забезпечують фактори, що стимулюють поширення нових технологій. Враховуючи ту обставину, що сучасні конкурентні переваги практично повністю забезпечуються за рахунок переваг у технологіях виробництва, управління, організації просування товарів, успішний розвиток конкурентоспроможності економічної системи можливий при комплексному використанні теорій кластерного механізму та сучасних концепцій управління інноваційним розвитком.

Утворення кластерів в умовах ринкової економіки являє собою об'єктивну тенденцію управління інноваціями. Воно відбувається в силу економічної доцільності в результаті дії господарюючих суб'єктів, які переслідують свої приватні економічні інтереси. У цьому принципова відмінність кластерів від територіально-виробничих комплексів – організаційних структур, які формувалися на регіональному рівні ринкової економіки, коли в перспективі глобалізації проблема ускладнюється, можна чекати, поки в результаті дії суб'єктів ринкових відносин протягом багатьох років сформуються і почнуть реально діяти науково-технічні кластери.

Окреслена алгоритмічна послідовність діяльності при формуванні кластеру на базі промислового комплексу дозволяє адаптувати його організаційну структуру із структурами інституційних бізнес-одиниць промислового комплексу.

Місце кластерного підходу у формуванні процесу розвитку виглядає досить перспективним, але, як і в ситуації з впровадженням будь-якого іншого методу, необхідне застосування наявних розробок в практичній площині.

Література:

1. Бунчук М. Национальные инновационные системы: основные понятия и положения / М.Бунчук. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.biz.nnov.ru>.
2. Портер М. Конкуренция / М.Портер. – М.: Издат. дом “Вильямс”, 2001. – 207 с.
3. Dahmen E. *Entrepreneurial Activity and the Development of Swedish Industry, 1919-1939* / E.Dahmen. – Stockholm, 1950.
4. Feldman V.P. *Innovation in Cities: Science based Diversity, Specialization and Localized Competition* / V.P.Feldman, D.V.Audretsch. – *European Economic Review*. – 1999. – №43. – P.409-429.
5. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С.І.Соколенко. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
6. Войнаренко М.П. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М.П.Войнаренко // *Економіст*. – 2000. – №1. – С.31-34.
7. Кизим М.О. Національна інноваційна система як механізм реалізації інтелектуального капіталу України / М.О.Кизим, І.Ю.Матюшенко / *Інноваційні проблеми науки і практики. Монографія*. – Х.: ВД “ІНЖЕК”, 2006. – 336 с.
8. Яненко І.Г. організаційні аспекти формування інноваційних кластерів / І.Г.Яненко // *Проблеми науки*. – 2010. – №1. – С. 10-18.
9. Липатников В.С. Кластерный подход в формировании инновационной экономики / В.С.Липатников, В.П.Воробьев // *Экономика и управление: Сборник научных трудов. Часть III* / Под редакцией д-ра экон. наук, профессора А.Е. Карлика. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2008.
10. Скоч А. “Международный опыт формирования кластеров” / А.Скоч // *Журнальный клуб Интелрос, Космополис*. – 2008 г. – №2. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=352>.
11. Oliver, A. and M. Ebers. “Networking Network Studies: An Analysis of Conceptual Configurations in the Study of Interorganizational Relationships.” – *Organization Studies* 19(4): 549-583, 1998.
12. Foyn F. *Community Innovation Survey 1997/1998*. – Eurostat, *Research and Development, Theme 9- 2/1999*.
13. OECD, 1996, *The Knowledge Economy, Paris: OECD*.
14. Fujigaki, Yuko, and Akiya Nagata, “Concept Evolution in Science and Technology Policy: The process of change in relationship among university, industry, and government”, *Science and Public Policy* 25 (6), 387-395, 1998.
15. Липатников В.С. Принципы функционирования инновационных систем на уровне региона / В.С. Липатников // “Экономическая политика современной России”: *Материалы международного научно-практического симпозиума молодых ученых и специалистов. 23 декабря 2008 года*. – СПб.: Изд-во ИМЦ “НВШ – СПб”, 2008.